

KSZTAŁTOWANIE SIĘ NOWEJ STRUKTURY SPOŁECZNEJ WIEJSKIEJ POLSKI PO 1989 ROKU

Maria HALAMSKA

Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk

ABSTRAKT

Celem artykułu jest ukazanie procesu zmian struktury społecznej polskiej wsi oraz charakterystyka jej obecnego kształtu. Analiza obejmuje okres trzydziestoletni, między rokiem 1992 a 2022. Na tle przejścia od preindustrialnej struktury społecznej do struktury postindustrialnej ukazana została dezagraryzacja polskiej wsi, polegająca na spadku udziału rolników w strukturze społecznej (z ponad 46% do prawie 11%) i zastąpieniu ich przez niezwiązane z rolnictwem grupy społeczno-zawodowe klasy średniej i robotników. Dezagraryzacja jest skutkiem trzech procesów: depezentyzacji, proletaryzacji oraz gentryfikacji. Empiryczną podstawę artykułu stanowią badania własne (projekt finansowany przez NCN i realizowany w latach 2013–2017 oraz jego kontynuacja), a zmiany struktury społecznej są analizowane poprzez zmiany struktury zawodowej klasyfikowanej według ISCO.

Słowa kluczowe: struktura społeczna, dezagraryzacja, depezentyzacja, proletaryzacja, gentryfikacja

WPROWADZENIE

Przed dwudziestu laty Jacek Wasilewski skonstatował, że „po przełomie zapoczątkowanym czerwcowymi wyborami 1989 roku struktura społeczna w Polsce nadal znajduje się w fazie budowy. Szkielet konstrukcji jest widoczny i nie ulegnie istotniejszym zmianom, lecz przestrzeń wewnętrzna nie przybrała jeszcze finalnego kształtu”

Maria Halamska, <https://orcid.org/0000-0003-4133-9935>

✉ m.halamska@uw.edu.pl

(Wasilewski, 2006, s. 48). Stwierdzenie to z powodzeniem można uznać za trafne także obecnie, gdyż „procesy strukturotwórcze nie dokonują się w czasie wyznaczonym perspektywą jednego pokolenia. Jest to proces długotrwały, osadzony w historii, gdyż obok zmian w podziale pracy i strukturze własności składają się na niego również zmiany w warstwie kulturowej i świadomości społecznej” (Wasilewski, 2006, s. 48). Zwłaszcza w przestrzeni tak złożonej jak polska wieś, gdzie wyraźniej niż w mieście „współistnieją uniwersalne formy różnicowania, takie jak podział według dostępu do kapitału ekonomicznego, społecznego i kulturowego, z czynnikami lokalnymi, takimi jak spuścizna feudalizmu, dziedzictwo PRL-u, konsekwencje transformacji ustrojowej oraz szczególnie status wsi i własności ziemi” (Cześnik, 2025, s. 6). Tutaj też zmiany miały iście rewolucyjny charakter i w ciągu trzydziestu lat przekształciły strukturę „wiejskiej Polski” z (bez mała) typowej dla społeczeństwa preindustrialnego w bliską porządkowi postindustrialnemu. Celem tego opracowania jest analiza procesu zmian struktury społecznej wiejskiej Polski oraz charakterystyka jej obecnego kształtu.

METODOLOGIA BADAŃ

Niniejsze opracowanie jest pokłosiem i kontynuacją badań prowadzonych w ramach projektu *Świadomościowe korelaty struktury społecznej* finansowanego przez NCN, nr DEC-2013/11/BHS6/01811. W oparciu o te badania powstało wiele publikacji, w tym pięciotomowa seria *Studia nad strukturą społeczną wiejskiej Polski*¹ (2016–2024), kilkakrotnie przywoływana w artykule. W niniejszej analizie wykorzystano również dane zastane – bazy danych badań: Polski Generalny Sondaż Społeczny, Diagnoza Społeczna oraz Europejski Sondaż Społeczny. Dynamika zmian ukazana została w interwałach dziesięcioletnich.

Struktura społeczna wsi ma swoją rolniczą specyfikę, która znajdowała odbicie w metodologii badań. Od lat dwudziestych XX wieku badania nad społeczną organizacją wsi opierały się na trzech założeniach: a) struktura wsi oznaczała strukturę wioski lub wielości wiosek (dążono wtedy do wyodrębnienia typów wiosek); b) podstawą analizy była rodzina/gospodarstwo domowe; c) rodziny dzielone były na dwie grupy: bezrolne i posiadające gospodarstwo rolne (nazywane zwykle aż do lat 90. XX wieku „rodzinami chłopskimi”) – tym ostatnim poświęcano na ogół więcej uwagi. Ten model badań nad wsią, typowy dla fazy preindustrialnej w rozwoju społeczeństw, zakładał implicite wyraźną odmienność wsi i wiejskiej populacji; na tyle, że do jej badania nie można było zastosować uniwersalnego schematu. Ale w ciągu minionego wieku w rozwiniętych, przemysłowych krajach wieś wyraźnie się zmieniła, tak jak jej pozycja w społeczeństwie. W porządku industrialnym wieś straciła swoją odrębność, autonomię i zawodową jednorodność, stając się integralną częścią społeczeństwa. Czas, który obejmuje

¹ Jest to (przewrotnie: sygnalizujące kontynuację badań i jednocześnie wskazujące na ich metodologiczną odmienność) nawiązanie do tomu studiów B. Gałęskiego *Studia nad strukturą społeczną wsi*.

ta analiza, jest w Polsce okresem przejściowym, gdyż ok. 2000 roku wskaźniki zatrudnienia osiągnęły wartości typowe dla społeczeństwa postindustrialnego, funkcjonującego według odmiennej racjonalności, która znów wyznacza wsi inne miejsce w społeczeństwie².

Ta trajektoria zmian obliguje do posługiwania się uniwersalnymi wzorami w badaniach struktury społecznej wsi. Jest to zarazem odwrócenie analizy specyfiki wsi i jej struktury społecznej. Ta specyfika nie może być przez podział wiejskiej populacji na „rolniczą” i „bezrolną” zadekretowana a priori – jej określenie musi być celem analizy, a jej „re-konstrukcja” – wynikiem. Autorka w swoich badaniach dotyczących wiejskiej Polski³ wykorzystuje standardowe procedury i narzędzia używane w badaniach nad strukturą społeczną.

Struktura społeczna polskiej wsi będzie tu analizowana w oparciu o zawód, gdyż we współczesnych, także postindustrialnych społeczeństwach jest on głównym czynnikiem rządzącym zachowaniami jednostek. Jak pisze Henryk Domański: „Podziały zawodowe zarysowują się wyraźniej na pewnym etapie rozwoju, a mianowicie w systemach rynkowych, w których w zasadzie nie istnieją formalne blokady dostępu do pozycji dających możliwość zrobienia kariery. Każdy, komu na tym zależy, posiada odpowiednie kwalifikacje i zdolności, ma przynajmniej teoretyczną szansę osiągnięcia sukcesu. Najważniejsze są pozycje związane z wykonywaniem określonych zawodów, ponieważ praca zapewnia środki utrzymania, decyduje o możliwościach konsumpcyjnych jednostek, kształtuje osobowość i styl życia” (2004, s. 105).

Z uwagi na wielość (ok. 2400) istniejących zawodów konieczne jest ich precyzyjne określenie i klasyfikacja. Taką możliwość stwarza Międzynarodowa Standardowa Klasyfikacja Zawodów (ISCO)⁴, na której opiera się Klasyfikacja Zawodów i Specjalności GUS. Kluczowymi pojęciami są tu: zawód, kwalifikacje i umiejętności zawodowe. Zawód zdefiniowany jest jako „zbiór zadań (zespół czynności) wyodrębnionych w wyniku społecznego podziału pracy, wykonywanych stale lub z niewielkimi zmianami przez poszczególne osoby i wymagających odpowiednich kwalifikacji/kompetencji (wiedzy, umiejętności i kompetencji społecznych), zdobytych w wyniku kształcenia lub praktyki. Wykonywanie zawodu stanowi źródło dochodów. Zawód może dzielić się na specjalności” (Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, 2024). Jeśli chodzi o kompetencje, to istotny jest poziom kwalifikacji oraz specjalizacja⁵. Struktura klasyfikacji jest wynikiem grupowania

² Szerzej kwestie te przeanalizowano w publikacji *Wiejskość w społeczeństwie postindustrialnym* (Halamska, 2025).

³ Precyzyjnie: ludności mieszkającej na obszarach administracyjnie zdefiniowanych (w systemie TERYT) jako wiejskie.

⁴ International Standard Classification of Occupation opiera się na klasyfikacji zawodów opracowanej przez Międzynarodową Organizację Pracy (MOP/ILO) w latach 50. XX w.

⁵ Istnieją cztery poziomy kompetencji: I – szkoła podstawowa; II – liceum ogólne, liceum profilowane, zasadnicza szkoła zawodowa; III – technikum, szkoła artystyczna (np. muzyczna, plastyczna, baletowa), szkoła pomaturalna oraz policealna; IV – odpowiada wykształceniu wyższemu uzyskanemu na studiach I stopnia (licencjackich i inżynierskich), studiach II stopnia (magisterskich i jednolitych magisterskich), studiach podyplomowych oraz studiach III stopnia (doktoranckich).

zawodów w grupy elementarne, które agregowane są w grupy średnie, duże oraz wielkie. Obejmuje ona 10 grup wielkich, 43 grupy duże, 132 grupy średnie oraz 444 grupy elementarne. Niniejsza analiza przeprowadzona została na poziomie grup wielkich, którymi są: 0 – wojskowi; 1 – menedżerowie, kierownicy, wysocy urzędnicy; 2 – specjaliści, wolne zawody; 3 – technicy i personel pośredni; 4 – urzędnicy, pracownicy biurowi; 5 – pracownicy usług osobistych, sprzedawcy; 6 – rolnicy, ogrodnicy, leśnicy, rybacy; 7 – robotnicy przemysłowi, rzemieślnicy; 8 – operatorzy maszyn i urządzeń; 9 – pracownicy przy pracach prostych. Ta uniwersalna klasyfikacja stosowana była w wielu badaniach polskich (PGSS i Diagnoza Społeczna) oraz międzynarodowych (ESS). Na ich bazach danych opiera się to opracowanie.

SPOŁECZNO-DEMOGRAFICZNE TŁO ZMIAN

Na formowanie struktury społecznej w omawianym okresie wpływało wiele zjawisk demograficznych, społecznych, ekonomicznych i politycznych. Każde z nich miało własną dynamikę w czasie i przestrzeni. Procesy te pozostawały we wzajemnych interakcjach, co spowodowało, że dynamika struktury społecznej stanowi wypadkową wielu innych dynamik. Struktura społeczna wsi pozostaje w oczywistych związkach ze strukturą społeczną miast i jej dynamiką, przejawiających się przede wszystkim w horyzontalnej ruchliwości społecznej. Jest to szczególnie widoczne w przypadku dynamiki ludności wiejskiej, której liczba w analizowanych 30 latach wzrosła o ok. 800 tys. (5%) (Główny Urząd Statystyczny, 2023). Ten wzrost nie był jednak skutkiem przyrostu naturalnego, lecz bilansu migracji (przede wszystkim) wewnętrznych z miasta na wieś od 2000 roku, mającego również w trzeciej dekadzie XXI w. tendencję wzrostową. Należy także wziąć pod uwagę ogromną falę migracji zagranicznych, które nasiliły się po wejściu Polski do Unii Europejskiej. W mniejszym stopniu dotyczyły one ludności wiejskiej, ale trend ten utrzymał się (ze znaczącym wzrostem po 2004 roku)⁶. Ma to oczywisty wpływ na strukturę społeczno-zawodową populacji wiejskiej przede wszystkim poprzez zmiany struktury jej wieku. Widoczny jest proces starzenia się ludności, co ilustrują rosnąca mediana wieku mężczyzn i kobiet oraz struktura ekonomicznych grup wieku. Znacząca jest dynamika kategorii skrajnych: spadek udziału grupy w wieku przedprodukcyjnym o 10 pp. oraz wzrost udziału grupy w wieku poprodukcyjnym o ok. 4 pp. Proces starzenia się ludności wiejskiej przebiegał przy tym wolniej na wsi niż w mieście, chociaż widoczny jest także efekt sytuacji nazywanej „drugim przejściem demograficznym” (koniec drugiej dekady XXI w.), wyrażającej się trwałym spadkiem dzietności (*end of child-king era*) będącym efektem zmian kulturowych (Frenkel i in., 2019). Trzecim czynnikiem warunkującym zmiany struktury społeczno-zawodowej był wzrost

⁶ W 1992 r. wyemigrowało 1,8 tys. mieszkańców wsi, w 2003 – 5,1 tys., w 2013 – 9,3 tys., a w 2022 – 4,5 tys. (GUS, 2023, s. 31 i nast.).

poziomu wykształcenia. Według danych NSP z 1988 roku tylko 1,8% mieszkańców obszarów wiejskich miało wyższe wykształcenie. Wzrost wykształcenia przyspieszył w III RP, a największą dynamikę miał przyrost ludności z wyższym wykształceniem (do ok. 17% w 2021), któremu towarzyszył duży (ponad dwukrotny) spadek udziału ludności z wykształceniem podstawowym.

PROCESY ZMIAN STRUKTURY SPOŁECZNEJ WIEJSKIEJ POLSKI

Struktura społeczno-zawodowa wciąż pozwala uzyskać najbardziej wyrazisty portret społeczeństwa. Jej dynamikę (tabela 1) pokazują zmiany udziału poszczególnych grup wielkich; w kilku przypadkach (grupy: 4, 7, 8 i 9) zmiany te były niewielkie, ale w innych (1, 2, 3, 5 i 6) duże, nawet wielokrotne. Wzrasta udział grupy pierwszej i drugiej, natomiast znacznie maleje udział grupy szóstej, którą tworzą „rolnicy, ogrodnicy, leśnicy i rybacy”. Kierunek zmian staje się czytelny dopiero po agregacji grup we względnie jednorodne⁷ większe całości, tu neutralnie określone jako „segmenty struktury”. Są nimi: klasa średnia⁸, rolnicy oraz robotnicy. Każdy z nich ma inną dynamikę zmian: regularny wzrost odnotowuje klasa średnia, a równie dynamiczny i regularny spadek (który pozwolił także na umiarkowany przyrost udziału segmentu robotników) – zbiorowość związana z rolnictwem. Zmiany te mają charakter wręcz rewolucyjny: w ciągu trzydziestu lat segment rolników z dominującego w strukturze społecznej wsi (i będącego elementem jej definicji) skurczył się do najmniej licznego. Dokonała się społeczna dezagraryzacja wsi, polegająca na spadku udziału rolników w strukturze społecznej i zastąpieniu ich przez niezwiązane z rolnictwem grupy społeczno-zawodowe klasy średniej i robotników.

Utworzenie tych trzech segmentów struktury społecznej wskazuje zarazem na trzy procesy zmian: gentryfikację/burżuazyjnienie, depeząntyfikację oraz proletaryzację. Wszystkie oznaczają zmniejszanie się udziału rolników w strukturze społecznej, czyli dezagraryzację. W Polsce ma ona cechy specyficzne: późniejszy początek i znacznie wolniejszy przebieg niż na Zachodzie. Widoczne są dwie fazy przyspieszenia zmian: tzw. socjalistyczna modernizacja rolnictwa rozpoczęta w latach sześćdziesiątych XX w. oraz postkomunistyczna transformacja w latach dziewięćdziesiątych. Złożoną strukturę dezagraryzacji w tym ostatnim okresie (będącej przedmiotem analizy) pokazano na rys. 1.

⁷ To znaczy wyróżnione w oparciu o podobne wykształcenie, kompetencje i charakter pracy. Jest to grupowanie arbitralne. ISCO może być bazą dla różnych grup społeczno-zawodowych czy klas społecznych, jeśli do zawodów zostaną dodane inne informacje. Na przykład w przypadku klasyfikacji EGP do zawodu trzeba dodać informację o pracy na własny rachunek oraz liczbie osób, których prace się nadzoruje (por. Domański, 2004, s. 185 i nast.).

⁸ Wyodrębniona na podstawie zawodu/wykształcenia/kompetencji, bliska tzw. nowej klasie średniej, definiowanej jako *knowledge class*. Przy przyjęciu zawodu jako podstawy klasyfikacji możliwa była do wyróżnienia tylko „nowa” klasa średnia, „stara” jest tu określana jako „drobnomieszczaństwo”, mogliby to być np. „pracujący na własny rachunek”.

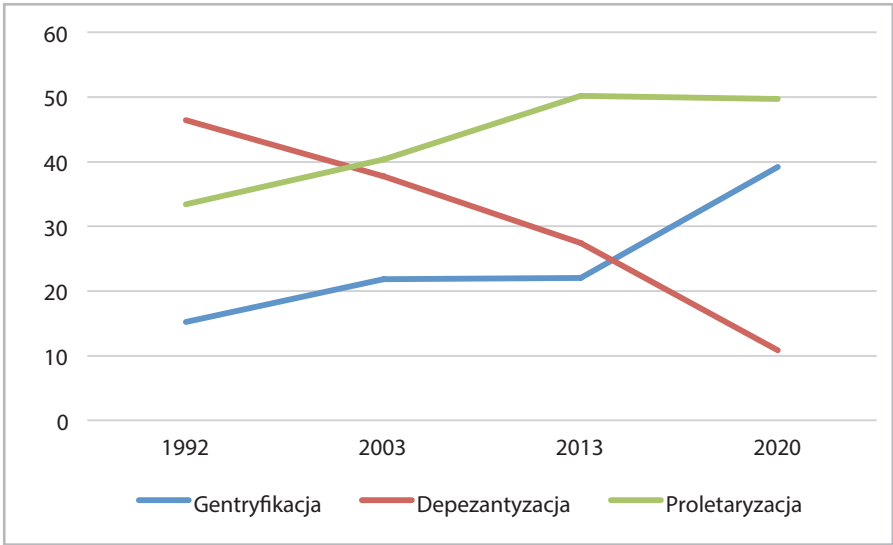
Tabela 1. Zmiany struktury społeczno-zawodowej ludności wiejskiej w latach 1992–2022

Grupy społeczno-zawodowe wg ISCO	1992*	2003**	2013**	2022***
Wielkość próby: osób/gospodarstw domowych	4 214	3 961	12 355	2 700
Udział próby wiejskiej	41%	33%	33,3%	b.d.
0. Siły zbrojne	0,0	0,4	0,4	0,3
1. Menedżerowie, kierownicy, wyżsi urzędnicy	0,4	2,5	2,8	9,8
2. Specjaliści	1,8	6,6	9,3	11,2
3. Technicy i personel pośredni	7,0	7,5	5,2	13,5
4. Urzędnicy, pracownicy biurowi	3,3	5,2	4,7	4,7
5. Pracownicy usług osobistych, sprzedawcy	6,5	8,8	10,9	16,0
6. Rolnicy, ogrodnicy, leśnicy, rybacy	46,4	37,7	27,4	10,8
7. Robotnicy przemysłowi, rzemieślnicy	16,4	15,5	22,5	16,1
8. Operatorzy maszyn i urządzeń	7,8	9,0	9,5	8,1
9. Pracownicy przy pracach prostych	10,4	7,0	7,3	9,5
Segmenty struktury społeczno-zawodowej				
1. „Nowa” klasa średnia (grupy 1–4)	15,2	21,8	22,0	39,2
2. Rolnicy (grupa 6)	46,4	37,7	27,4	10,8
3. Robotnicy (grupy: 5, 7, 8 i 9)	33,4	40,3	50,2	49,7

* Na podstawie bazy danych Polskiego Generalnego Sondażu Społecznego.

** Na podstawie bazy danych badań Diagnostyka Społeczna 2003 i 2013.

*** Na podstawie bazy danych ESS, rundy 10. realizowanej w 2022.

Rysunek 1. Dynamika procesów zmian struktury społeczno-zawodowej wiejskiej Polski

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tabeli 1

Depeizantyzacja jest kluczowym subprocesem dezagraryzacji. To proces kurczenia się zbiorowości rolników, określane też w literaturze jako „koniec chłopów” (Halamska, 2004; Mendras, 1967). Jest to złożony proces, którego dynamika była w analizowanym okresie wysoka, a rytm regularny. Proces depeizantyzacji analizujemy na podstawie zmian liczebności rolników, zdefiniowanych przez Klasyfikację Zawodów i Specjalności (MRPiPS, 2024). Definiuje ona rolników (szósta grupa wielka, składająca się z 17 grup elementarnych oraz 57 zawodów i specjalizacji) jako tych, którzy „planują, organizują i wykonują prace związane z uprawą ziemi i zbiorem płodów rolnych [...] na sprzedaż [...]”⁹. Istotą tej definicji trafnie oddają rozważania Arkadiusza Sadowskiego (2021), który łączy aspekty definicyjne rolnictwa jako gałęzi gospodarki i socjologicznej definicji zawodu: „Dokonując swoistej konsolidacji definicji rolnictwa i zawodu, można wysnuć wstępny wniosek, że rolnikiem jest osoba, która posiada wiedzę na temat przyrodniczych, ekonomicznych, społecznych i politycznych aspektów wytwarzania produktów organicznych, przeznaczonych głównie jako finalny pokarm dla ludzi, czerpiąc przy tym korzyści materialne przeznaczone na utrzymanie siebie i własnej rodziny. Niezbędne w tym celu jest posiadanie lub tylko użytkowanie ziemi oraz pozostałych aktywów wykorzystywanych w procesie produkcyjnym, które łącznie można zdefiniować jako gospodarstwo rolne” (s. 42).

W 1990 r. posttradycyjne gospodarstwa chłopskie¹⁰ zostały otoczone przez agresywne środowisko gospodarki rynkowej. Jej mechanizmy wymuszały zmiany, których architektem był stosunek do rynku. Zmiany te układały się w dwie typowe trajektorie: wznoszącą oraz spadkową. Pierwsza, której podążała mniejszość gospodarstw, polegała na zacieśnianiu stosunku z rynkiem, powiększaniu gospodarstwa (politycznie zablokowanemu w PRL), intensyfikacji produkcji. To proces depeizantyzacji, w którym posttradycyjne chłopstwo przekształca się w profesjonalnych rolników. Skutkuje to ewolucją społecznej tożsamości gospodarzy: niegdysiejsi chłopcy zmieniają się w rolników profesjonalistów, rolników producentów, rolników przedsiębiorców, grupy zintegrowane z gospodarką rynkową. W autoidentyfikacjach eksponują elementy związane z własnością i posiadaniem oraz podobieństwami z innymi przedsiębiorstwami (Gorlach, 2005). Część z nich, legitymująca się odpowiednimi kompetencjami i dochodami, aspiruje do klasy średniej¹¹ (Zwęglińska-Gałecka i Halamska, 2025). Na początku trzeciej dekady XXI w. liczba „profesjonalnych rolników” szacowana jest na ok. 400 tys.

Trajektoria schyłkowa prowadziła albo do rozpadu, albo do marginalizacji gospodarstwa. W latach 1988–2010 liczba gospodarstw rodzinnych zmniejszyła się o ok. 600 tys., a w następnej dekadzie o kolejne 200 tys.¹². Była to ścieżka

⁹ Szczegółowy opis, z podziałem na grupy duże i średnie, znaleźć można w: (Halamska, 2016, s. 35–48).

¹⁰ Posttradycyjne gospodarstwa chłopskie to produkt ułomnej modernizacji rolnictwa w PRL, polegającej przede wszystkim na mechanizacji. Inną ich cechą było powiązanie z socjalistycznym quasirynkiem.

¹¹ Według kryterium ekonomicznego granicę stanowiłaby wielkość ekonomiczna gospodarstwa powyżej 50 tys. euro, a według kryterium kulturowego – wykształcenie średnie lub wyższe (ma je ok. 35% rolników).

¹² Według danych Eurostatu (za: Borychowski i in., 2024, s. 30).

„samoeliminacji”, kiedy wielu rolników lub ich spadkobierców zaprzestało gospodarowania i przeszło do innych, nierolniczych zawodów, zasilać zbiorowość robotników albo klasy średniej. Jednak odejście to bywało często tylko częściowe, kiedy gospodarstwo nie zniknęło, a gospodarowanie nadal trwało. Łączone było z pracą (i dochodami z niej) poza gospodarstwem, w wyniku czego następowała marginalizacja gospodarstwa: upraszczanie jego produkcji i jej ekstensyfikacja oraz spadek dochodów. Przykładem są tzw. gospodarstwa quasisirolskie, funkcjonujące wg podwójnej autonomii, kiedy pozarolnicze źródła utrzymania pozwalały na ekstensyfikację produkcji i jej niewielką (lub żadną) komercjalizację (Halamska, 2013). Na podobnych zasadach funkcjonuje obecnie grupa gospodarstw hobbystycznych – małych gospodarstw prowadzonych dla przyjemności, relaksu lub samowystarczalności, a nie jako główne źródło dochodu. Można by ten proces nazwać „deprofesjonalizacją rolnictwa”, która występuje przede wszystkim w grupach drobnych gospodarstw, gdzie właścicielami ziemi i gospodarującymi są przedstawiciele wszystkich grup społeczno-zawodowych na wsi. Tę deprofesjonalizację potwierdzają nierolnicze autoidentyfikacje gospodarzy: wielu „obiektywnych” (wg kryteriów KZiS) rolników nie potwierdza tej tożsamości w autoidentyfikacjach (Halamska, 2018, s. 84 i nast.). Ostatnio obserwować można także zjawisko odwrotne: deklarowanie „bycia rolnikiem” mimo wątpliwych obiektywnych przesłanek rolniczości¹³, co utrwala stan przejściowości. Dane statystyki masowej wskazują, że proces depezentyzacji jest najbardziej zaawansowany na Ziemiach Północnych i Zachodnich oraz w Wielkopolsce (Halamska i in., 2017, s. 109–119).

Proletaryzacja nie jest pojęciem nowym¹⁴, tutaj jednak pojęcie to określa proces nasycania społeczności wiejskich przedstawicielami grup społeczno-zawodowych zaliczanych do robotników. Robotnicy bowiem to „zbiorcza nazwa różnych kategorii pracowników najemnych, przede wszystkim fizycznych, żyjących ze sprzedaży swej siły roboczej za płacę roboczą i pełniących w procesie produkcji funkcje wykonawcze”¹⁵. Jak jednak stwierdza Juliusz Gardawski (2000, s. 306): „tradycyjne kryteria (praca fizyczna, produkcyjna, wykonywana pod nadzorem, brak udziałów we własności) nie są obecnie wystarczające”. Do robotników zaliczono przedstawicieli następujących grup: 5 – pracowników usług osobistych i sprzedawców, zajmujących się opieką, usługami osobistymi, handlem detalicznym; 7 – robotników przemysłowych i rzemieślników w budownictwie, rzemiośle, przy obróbce metali i obsłudze maszyn; 8 – operatorów i monterów maszyn i urządzeń, obsługę maszyn w produkcji, kierowców; 9 – pracowników przy pracach prostych, wykonujących nieskomplikowane prace fizyczne, sprzątanie, prostą pomoc. Na wyróżnione grupy wielkie składają się przedsta-

¹³ Dotyczy to licznej grupy drobnych rolników, nieprowadzących gospodarstwa, ale ubiegających się o płatności obszarowe (JPO). Tę niezgodną z zasadami i powszechnie znaną praktykę należy traktować jako szczególnie rodzaj renty politycznej, pełniącej funkcję renty reprodukcji władzy.

¹⁴ *Słownik języka polskiego PWN* definiuje proletaryzację jako: (a) „proces ubożenia jakiejś grupy społecznej i przechodzenia jej w szeregi proletariatu”, (b) „obniżanie roli, pozycji kogoś lub czegoś”, <https://sjp.pwn.pl/sjp/proletaryzacja;2508708.html> (dostęp: 31.03.2026).

¹⁵ <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/robotnicy;3968156.html> (dostęp: 25.01.2026).

wiciele 181 grup elementarnych i ponad 960 zawodów i specjalizacji, co oznacza także zróżnicowany poziom wykształcenia i kompetencji, od poziomu I do III.

Robotnicy masowo pojawili się na wsi w latach 50. XX w., w okresie „socjalistycznej” industrializacji. Wielu z nich miało status chłoporobotników, łączących pracę w gospodarstwie z pracą poza rolnictwem (w przemyśle, budownictwie) i poza wsią. Przechodzenie „od chłopca do robotnika” odbywało się stopniowo i przynosiło znaczące zmiany w życiu wsi oraz wiejskim stylu życia. Na początku analizowanego okresu robotnicy stanowili około 30% mieszkańców wsi, a od połowy lat 90. aż do drugiej dekady XXI w. ich udział wzrósł do ok. 50% i utrzymuje się na tym poziomie¹⁶. Jednak nie mamy do czynienia z równomiernym wzrostem wszystkich zaliczonych tu grup: o wzroście (o 10 pp.) zdecydowała grupa piąta, obejmująca pracowników usług i handlu, nie zaś grupy (7 i 8) robotników przemysłowych. Jest to wyraźny wskaźnik tercjalizacji gospodarki i przejścia społeczeństwa z fazy industrialnej do postindustrialnej.

Proletaryzacja wsi zachodziła przede wszystkim na skutek wydarzeń zewnętrznych, czyli restrukturyzacji gospodarki. W tym procesie niektóre działy gospodarki (głównie przemysł ciężki i górnictwo) kurczyły się, likwidując miejsca pracy, a inne rosły (handel, transport, motoryzacja, usługi). Wpływ na te zmiany miała także struktura własnościowa gospodarki: w 1990 roku większość gospodarujących podmiotów stanowiły podmioty państwowe. Po 30 latach sektor prywatny zatrudnia czterokrotnie więcej osób niż sektory państwowy i publiczny razem. W zasadniczy sposób zmienia się także wewnętrzna struktura tego segmentu społecznego: jeśli dominujący w 1992 roku udział robotników przemysłowych (grupa 7) po początkowych perturbacjach nie zmienia swojej pozycji i wciąż ma największy udział w zbiorowości wiejskich robotników, to ponad dwukrotnie rośnie piąta grupa wielka – pracowników usług i handlu.

Przemiany zbiorowości wiejskich robotników są nie tylko efektem zmian struktury gospodarki, lecz także skutkiem zmian ich cech społecznych. Robotnicy wiejscy (tzn. mieszkający na wsi) są bardzo zróżnicowani. Wskazuje na to ich różne wykształcenie decydujące o wymaganych kompetencjach, za którymi idzie pozycja społeczna w strukturze oraz dochody. Robotników tradycyjnie dzieli się na „wykwalifikowanych” i „niewykwalifikowanych”¹⁷. Takim podziałem posługuje się np. Krzysztof Lepczyński (2020), ukazując ewolucję zbiorowości robotników na podstawie wyników 363 badań zrealizowanych przez CBOS w latach 1989–2019. W tym okresie udział robotników wykwalifikowanych na wsi wzrósł z 34 do 46%, a niewykwalifikowanych z 45 do 51%.

¹⁶ W trakcie tych zmian znikają chłoporobotnicy, których liczebność na początku transformacji spadła do 5% (Kaleta, 2005). Rytm ich „wygasania” ilustrują informacje o strukturze źródeł utrzymania. Według PGSS w 1992 r. 25% wiejskich gospodarstw domowych miało pracowniczochłopskie źródła utrzymania, a w 2003 r. (kiedy po raz ostatni ta kategoria źródeł pojawia się w danych DS) – 11,3%.

¹⁷ Gardawski (2000, s. 305) dzieli robotników na kilka warstw i wyróżnia: robotników wysoko wykwalifikowanych pracujących w nowoczesnych gałęziach przemysłu, robotników o niższych kwalifikacjach zatrudnionych w masowej produkcji, techników i niższych rangą profesjonalistów niewykonywujących prac fizycznych, pracowników tzw. przemysłów schyłkowych oraz pracowników sektora peryferyjnego. Są tu także uwzględniani robotnicy rolni i pracownicy sektora usług.

Robotnicy wykwalifikowani byli i pozostali zbiorowością silnie zmaskulinizowaną (75%), w której znacznie rósł poziom wykształcenia (typowe to zasadnicze zawodowe oraz średnie). Wśród robotników niewykwalifikowanych uległy zmianie proporcje płci: ze zbiorowości sfeminizowanej (59%) stali się grupą o wyrównanych proporcjach płci. Znacznie mniej wzrósł poziom wykształcenia, zauważalny tylko w postaci spadku udziału wykształcenia podstawowego. Cechą charakterystyczną wiejskich robotników, odróżniającą ich od robotników miejskich, jest konieczność dojazdów do pracy poza miejsce zamieszkania (ok. 75%). Ta grupa pracuje w heterogenicznym środowisku społecznym i ma na ogół kontakt z nowoczesnymi technologiami. Natomiast robotnicy pracujący na wsi, zwykle w drobnych wiejskich firmach tworzących tzw. peryferyjny sektor przemysłowy, rzadko mają kontakt z nowoczesnymi technologiami, stawiane są im mniejsze wymagania i są gorzej wynagradzani.

Robotnicy dominują na wsi: stali się zbiorowością typowo wiejską. I to oni, a nie rolnicy, decydują o aktywności wsi, wpływają na jej wybory, charakter uczestnictwa w życiu publicznym. Badania społeczne wskazują na ich specyficzny światopogląd i postawy: konformizm, konserwatyzm i autorytaryzm. Kim zatem są wiejscy robotnicy, jakie są ich autoidentyfikacje, społeczna tożsamość? Czy czują się robotnikami, czy jakimiś „tutejszymi”? To zasadne pytanie w świetle doniesień Gardawskiego (2008), który zaobserwował, że zarówno robotnicy wykwalifikowani, jak i robotnicy niewykwalifikowani unikali określenia „robotnicy”. Określali siebie jako „pracujący”, „przeciętni”, należący do „grupy średniej” lub „niższej”. Pojęcie „robotnicy”, jak twierdzi Gardawski (2008), zostało częściowo wyparte ze świadomości społecznej. W kontekście tej analizy powstaje inne pytanie: na ile ci wiejscy robotnicy są „robotnikami robotniczymi”, a na ile ich tożsamość jest specyficzna, wiejsko-robotnicza z elementami agrarnymi?

Proletaryzacja jest zróżnicowana przestrzennie. Słabiej sproletaryzowane są wiejskie obszary byłego zaboru rosyjskiego (z wyjątkiem okolic Warszawy i Łodzi) oraz austriackiego (z wyjątkiem okolic Krakowa). Znacznie silniej – obszary wiejskie zachodniej Polski z Wielkopolską i okolicami Poznania, Śląskiem i Dolnym Śląskiem, zachodnią Małopolską oraz Pomorzem¹⁸.

Gentryfikacja społeczna¹⁹, zwana też burżuazyjnieniem, oznacza wzrost udziału różnych grup klasy średniej, czyli nasycanie struktury społecznej wsi ludźmi zajmującymi wyższe pozycje w stratyfikacji społecznej. Klasa średnia nie jest zjawiskiem wiejskim, a jako przyczynę jej pojawienia się na wsi wskazuje się najczęściej migracje wewnętrzne z miast; w Polsce potwierdza to dodatnie saldo migracji miasto–wieś od 2000 roku. Proces, który u nas rozpoczął się znacznie później niż na Zachodzie, ma pewną specyfikę. Jak pisze Dominika Zwęglińska-Gałęcka (2024, s. 42): „O wzroście udziału klasy średniej w ostatnim 30-leciu zdecydowały bowiem dwie grupy przyczyn: (a) wewnętrznie wiejskie, tj. boom edukacyjny po 1989 roku, oraz

¹⁸ Szczegółowy opis wskaźników i ich przestrzenny rozkład można znaleźć w: (Halamska i in., 2017, s. 119–130).

¹⁹ W literaturze spotyka się szersze pojęcie gentryfikacji, obejmujące także skutki osiedlenia się klasy średniej przejawiające się w zmianach lokalnej gospodarki oraz przestrzeni (por. Zwęglińska-Gałęcka, 2024, s. 13–21).

b) zewnętrzne w stosunku do obszarów gentryfikujących się, czyli migracje byłych mieszkańców wsi na obszary wiejskie i migracje dobrze wykształconej młodzieży wiejskiej z obszarów peryferyjnych do obszarów metropolitarnych”. Trzeba też wziąć pod uwagę zbiorowość „wiejskiej inteligencji pracującej”, która zasiłowała niejako automatycznie tworzącą się klasę średnią²⁰. Burżuazyjnienie było procesem o dużej dynamice. W ciągu 30 lat udział klasy średniej w strukturze społecznej wsi wzrósł ponad dwukrotnie: po szybkim wzroście w latach 90. XX w. nastąpiła stagnacja, a ponowne przyspieszenie odnotowano w drugiej dekadzie XXI w.

Klasa średnia jest jedną z podstawowych kategorii tworzących makrostrukturę społeczną, sytuującą się między tymi, „co wyżej”, i tymi, „co niżej”. W analizach jest często traktowana jako fundament społeczeństw rynkowych, a jej udział w strukturze traktuje się jako wskaźnik poziomu rozwoju/zapóźnienia gospodarczego. Definicja klasy średniej zależy od kryteriów przyjętej hierarchii społecznej, które mogą być np. dochodowe, zawodowe, kulturowe. Klasa średnia jest tu definiowana jako zbiorowość wykonująca niefizyczne zawody, wymagające odpowiednich kwalifikacji i kompetencji, przez które dany zawód jest określany (Halamska i Zwęglińska-Gałecka, 2023). Zaliczone zostały do niej następujące grupy wielkie: 1 – przedstawiciele władz publicznych, wyżsi urzędnicy i kierownicy; 2 – specjaliści; 3 – technicy i inny średni personel; 4 – pracownicy biurowi. To najbardziej zróżnicowany segment struktury społecznej: obejmuje przedstawicieli 243 grup elementarnych i ponad 1300 zawodów. Często spotykany jest jej podział na klasę średnią „wyższą” (grupy 1 i 2) i „niższą” (grupy 3 i 4).

Wiejska klasa średnia jest zjawiskiem nowym nie tylko w Polsce. Tworzą ją ludzie o różnym poziomie wykształcenia, dochodach, gustach konsumpcyjnych. Towarzyszy jej etos, w skład którego wchodzi: obowiązkowość w pracy, wytrwałość, indywidualizm oraz przedkładanie odległych zysków nad szybkie i bezpośrednie korzyści. Jej odmienność przejawia się w stylu życia, którego elementami są: otwartość, samo-realizacja i konsumpcja. Jak jednak wynika z badań (Halamska i Zwęglińska-Gałecka, 2023), ten specyficzny styl wiejskiej klasy średniej jest udziałem jej niewielkiej części, co skłania do tezy o znacznym deficycie kulturowym tego nowego segmentu mimo formalnie potwierdzonych (wykształcenie) kulturowych kompetencji.

Analizując uwarunkowania pojawienia się klasy średniej w naszym kraju, Domański (2002) prognozował, że „polska klasa średnia nie będzie wierną kopią oryginalnego syndromu *middle class*, będzie jego odmianą, zmodyfikowaną silnie przez poszczególne cechy polskiego kontekstu” (s. 9). Analiza zmian struktury społecznej wsi skłania do sformułowania podobnej tezy: wiejska klasa średnia nie jest wierną kopią syndromu klasy średniej w Polsce, jest jego odmianą zmodyfikowaną

²⁰ Warto tu przytoczyć rozważania Żarnowskiego (2007, s. 479): „Dziś – po kilkunastu latach tzw. transformacji społeczeństwa w Polsce – mamy do czynienia z dwiema grupami, a mianowicie z kategorią zbliżoną do klasy średniej, działającą głównie w dziedzinie gospodarczej i politycznej, często jako przedsiębiorcy i samodzielni przedstawiciele wolnych zawodów, oraz z kategorią «inteligencji budżetowej», zatrudnionej głównie w administracji, oświacie, kulturze – w instytucjach państwowych. Obie te grupy pochodzą z tej samej szeroko pojętej warstwy inteligentkiej, przed którą po 1989 r. (a w pewnym stopniu jeszcze trochę wcześniej) otworzyły się nowe możliwości i kariery, niemożliwe do realizacji w systemie gospodarki państwowo-komunistycznej”.

przez różne cechy wiejskiego kontekstu. Znacząca dla tego kontekstu jest przede wszystkim skala dominacji klasy ludowej, która zwiększa się wraz z odległością od miasta i malejącym udziałem klasy średniej w strukturze społecznej. Jest to także związane z koncentryczną strukturą i charakterem wiejskiej gospodarki. Zbiorowości okołometropolitalne, zlokalizowane w pobliżu dużych miast, charakteryzuje odchodzenie od rolnictwa, zamiast niego rozwijane są usługi, także dla metropolii. Postępuje zmiana terenów rolniczych na rezydencjonalne. Działające tam przedsiębiorstwa lokalne koncentrują się na obsłudze dużego miasta, w którym pracuje większość mieszkańców. Bezrobocie prawie nie występuje, a kapitał ludzki, mierzony poziomem wykształcenia i kompetencji, jest wysoki. Na przeciwnym biegunie znajdują się zbiorowości peryferyjne, charakteryzujące się słabą dostępnością, niekorzystną strukturą demograficzną, gospodarką nastawioną na poszukiwanie renty, lichymi warunkami mieszkaniowymi. Powiązana z gospodarką jest struktura społeczna: w składzie społeczności okołometropolitalnych znacząco wyższy niż w peryferyjnych jest udział klasy średniej, co oznacza mniejszy udział klasy ludowej oraz jej inny skład: większy udział robotników, a mniejszy rolników. Znaczący dla tego kontekstu jest charakter zatrudnienia: w społecznościach wiejskich pewna część klasy średniej jest zatrudniona w – opłacanych z budżetu państwa – lokalnej administracji oraz „usługach społecznych”; można ją zatem określić „budżetową klasą średnią”. Ma ona duże znaczenie w zbiorowościach o niewielkim udziale klasy średniej. Na zachowania i postawy wiejskiej klasy średniej wpływa także miejsce zatrudnienia, gdyż jej część pracuje w mieście, a część na wsi, w miejscu zamieszkania. Ma to wpływ na charakter jej związków z wsią; można przypuszczać, że niemobilni „jednośrodowiskowcy” są z nią silniej związani niż mobilni „dwuśrodowiskowcy”.

Nasycaenie klasą średnią struktury społecznej wsi miało charakter wyspowy i odbywało się pod swoiste dyktando miasta, które albo „oddawało” wsi klasę średnią, albo ją przyciągało, wysysając z peryferii. Byli to migranci dwojakiego typu: uciekinierzy z miasta poszukujący „spokojnego wiejskiego życia” oraz uciekinierzy z wiejskich terenów peryferyjnych poszukujący atrakcyjnej pracy w mieście i dogodnego zakwaterowania (tańszego i „rekomendowanego” stylu życia) poza miastem. Z analiz Zwęglińskiej-Gałeckiej (2024, s. 78 i nast.) wynika, że znaczący stopień gentryfikacji jest cechą ok. 1/3 powiatów ziemskich zlokalizowanych w pobliżu dużych miast. Występowanie klasy średniej na wsi jest bardzo zróżnicowane przestrzennie: pojawia się ona przede wszystkim w sąsiedztwie miast i miejskich aglomeracji.

STRUKTURA SPOŁECZNA WIEJSKIEJ POLSKI – PODSUMOWANIE

Zmiany struktury społecznej wsi w drugiej połowie XX w. były w Europie przedmiotem wielu studiów, nie tylko socjologicznych. Charakterystyczna dla nich jest zmiana sposobu opisywania wsi, używanych pojęć i wyróżnianych kategorii społecznych: zamiast opisów społeczności rolniczych pojawiają się opisy społeczności zróżnicowanych, od analiz klasowego zróżnicowania i konfliktów przechodzi się do analiz dekonstrukcji klas i wieloczynnikowej analizy położenia społecznego (Gorlach, 2011a; Panelli, 2006).

Punktem wyjściowym analizy jest początek lat 90. XX w., okres, w którym rozpoczyna się postkomunistyczna transformacja. Wkraczająca żywiołowo do Polski gospodarka rynkowa przyniosła wiele zjawisk dotąd nieznanych. Dotychczasowy agrocentryczny wiejski porządek społeczny został zakwestionowany. Na dezagraryzację struktury społecznej wiejskiej Polski złożyły się trzy procesy: depezentyzacja, proletaryzacja i gentryfikacja. Procesy te występowały we wszystkich krajach rozwiniętego Zachodu, ale w Polsce rozpoczęły się znacznie później, co skutkowało ich współwystępowaniem. W krajach Zachodu depezentyzacja łączyła się na ogół z wychodźstwem do miasta i przemysłu, z industrializacją, a gentryfikacja była procesem znacznie późniejszym. W Polsce wszystkie trzy procesy pojawiły się równocześnie, a szczególnie charakter nadała im postkomunistyczna transformacja; te trzy naturalne procesy przemian wsi stały się automatycznie jej korelatami. Analiza dynamiki tych procesów wskazuje na kluczowy okres zmian, trwający od ok. 2000 roku, kiedy robotnicy stali się dominującą zbiorowością na wsi, do ok. 2015 roku, kiedy udział nowej klasy średniej zaczął przewyższać udział rolników. W ciągu tych piętnastu lat nastąpiła rekompozycja struktury społecznej wiejskiej Polski. Liczebny porządek „rolnicy – robotnicy – klasa średnia” został zastąpiony porządkiem „robotnicy – klasa średnia – rolnicy”. Podstawowe przekształcenia struktury wiejskiej kraju, zmierzające do stanu zbliżonego do struktury wsi w społeczeństwach postindustrialnych, dokonały się. Nie jest to jednak struktura statyczna – ciągle trwa jej świadomościowa i tożsamościowa strukturacja²¹, a wiele jednostek zmieniających tożsamość społeczną należy do „grup przejściowych”²².

W ciągu analizowanych 30 lat udział rolników w strukturze społecznej zmniejszył się ponad cztery razy (z 46,4 do 10,8%), co sprawiło, że przestali oni być dominującą grupą społeczno-zawodową na wsi. Wieś została zdominowana przez różne kategorie robotników, stanowiących połowę jej mieszkańców. Ponad dwukrotnie większy udział niż rolnicy mają łącznie grupy nazywane tu klasą średnią, a równy rolnikom jest udział specjalistów, grupy najlepiej wykształconej i stanowiącej trzon klasy średniej. To ogólny obraz wiejskiej struktury społecznej. W rzeczywistości na różnych poziomach podziału terytorialnego kraju występują odmienne konfiguracje trzech wyróżnionych segmentów, nadające tej strukturze charakter robotniczy, rolniczy i inteligencko-robotniczy.

Bibliografia

- Borychowski, M., Sapa, A., Svobodowa, E., Zdrahal, I., Lategan, F. (2024). Małe gospodarstwa w Polsce i Czechach – ścieżki rozwoju. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, 2, 19–48.
- Cześnik, M. (2025). *Tezy o klasowości polskiego społeczeństwa*. Fundacja Batorego. <https://www.batory.org.pl/publikacja/tezy-o-klasowosci-we-wspolczesnej-polsce/> (dostęp: 31.03.2026).
- Domański, H. (2002). *Polska klasa średnia*. Fundacja na rzecz Nauki Polskiej.
- Domański, H. (2004). *Struktura społeczna*. WN Scholar.

²¹ Wprowadzone do socjologii przez Giddensa „słowo «strukturacja» ma oddawać tę dynamiczną właściwość struktury istniejącej tylko poprzez praktyki podmiotowe uczestników życia społecznego” (Sztompka, 2003, s. 573).

²² „Te grupy znajdują się w pół drogi między wsią a miastem, wiejskością i miejskością. Są socjologicznym produktem transformacji i w konsekwencji są niestabilne, płynne” (Fuga, 2007, s. 377).

- Frenkel, I., Rosner, A., Stanny, M. (2019). Kształtowanie się populacji wiejskiej w Polsce. W: M. Halamska, J. Wilkin, M. Stanny (red.), *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi* (tom 1, s. 77–117). IRWiR PAN, WN Scholar. <https://doi.org/10.53098/9788373839984>
- Fuga, A. (2007). Les groupes sociaux ruraux transitionnels [Transitional rural social groups]. W: Y. Lugenbühl (red.), *Nouvelles urbanités, nouvelles ruralités en Europe*. Peter Lang.
- Gałęski, B. (1973). *Studia nad strukturą społeczną wsi*. Ossolineum.
- Gardawski, J. (2000). Robotnicy. W: *Encyklopedia socjologii* (tom 3, s. 305–312). WN PWN.
- Gardawski, J. (2008). Degradacja i wykluczenie klasy pracowniczej. W: M. Jarosz (red.), *Wymiar społeczny, materialny, etniczny* (s. 69–106). ISP PAN.
- Główny Urząd Statystyczny [GUS]. (2023). *Rocznik Demograficzny 2023*.
- Gorlach, K. (2011). Kierunki badań wsi w społeczeństwie globalnej ponowoczesności, czyli od „nowej” socjologii wsi do studiów nad wsią ponowoczesną. W: M. Halamska (red.), *Wieś jako przedmiot badań naukowych na początku XXI wieku* (s. 139–168). WN Scholar.
- Halamska, M. (2004). A different end of the peasants? *Polish Sociological Review*, 3(147), 245–268.
- Halamska, M. (2013). Quasi-chłopi w przestrzeni społecznej polskiej wsi. *Wieś i Rolnictwo*, 2(159), 28–42.
- Halamska, M. (2016). Struktura społeczna ludności wiejskiej na początku XXI wieku. W: M. Halamska, S. Michalska, R. Śpiewak (red.), *Studia nad strukturą społeczną wiejskiej Polski* (tom 1, s. 11–95). WN Scholar, IRWiR PAN.
- Halamska, M. (2018). *Studia nad strukturą społeczną wiejskiej Polski. Tom 3. Świadomościowe korelaty struktury społecznej wiejskiej Polski*. WN Scholar, IRWiR PAN.
- Halamska, M. (2025). Wiejskość w społeczeństwie postindustrialnym. W: P. Goliński, W. Poczta, N. Genstwa-Namysł (red.), *Polska wieś – wizja odnowy i rozwoju. Monografia pokonferencyjna*. Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego.
- Halamska, M., Hoffmann, R., Stanny, M. (2017). *Studia nad strukturą społeczną wiejskiej Polski. Tom 2. Przestrzenne zróżnicowanie struktury społecznej*. WN Scholar, IRWiR PAN.
- Halamska, M., Zwęglińska-Gałecka, D. (2023). „Nowa” wiejska klasa średnia; specyfika i zróżnicowanie. *Studia Socjologiczne* 2(249), 31–59. <https://doi.org/10.24425/sts.2023.146168>
- Halamska, M., Zwęglińska-Gałecka, D. (2025). Depezyantyzacja vs. gentryfikacja? Zmiany struktury społecznej wiejskiej Polski po 1989 r. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, 87, 301–325.
- Lepczyński, K. (2020). *Robotnicy wykwalifikowani i niewykwalifikowani w badaniach CBOS w latach 1989–2019*. CBOS (K99).
- Marini, M., Mooney, P. (2006). Rural economies. W: P. Cloke, T. Marsden, P. Mooney (red.), *Handbook of rural studies* (s. 91–103). Sage Publication.
- Mendras, H. (1967). *La fin des paysans* [The end of the peasants]. S.E.D.E.I.S.
- Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej [MRPiPS]. (2024). *Metodologia opracowania opisów zawodów/specjalności (2024)*. Departament Rynku Pracy. <https://psz.praca.gov.pl/documents/10240/25055404/Metodologia%20opracowania%20opis%C3%B3w%20zawod%C3%B3w%202024.pdf/e7f3e569-e8b7-41c1-88d7-cc2f24001ef1> (dostęp: 31.03.2026).
- Panelli, R. (2006). Rural society. W: P. Cloke, T. Marsden, P. Mooney (red.), *Handbook of rural studies* (s. 63–89). Sage Publication.
- Sadowski, A. (2021). Rolnik, czyli kto? Dylematy zawodu rolnika, gospodarstwa rolnego i działalności rolniczej. W: A. Koziolek, S. Michalska, D. Zwęglińska-Gałecka (red.), *Media jako źródło wiedzy rolników* (s. 43–58). IRWiR PAN. <https://doi.org/10.53098/9788389900616>

- Sztompka, P. (2003). *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Znak.
- Wasilewski, J. (2006). Formowanie się nowej struktury społecznej. W: J. Wasilewski (red.), *Współczesne społeczeństwo polskie* (s. 47–101). WN Scholar.
- Zwęglińska-Gałęcka, D. (2024). *Studia nad strukturą społeczną wiejskiej Polski. Tom 5. Gentryfikacja wsi w Polsce: znaczenie i skutki procesu*. IRWiR PAN, WN Scholar. <https://doi.org/10.53098/9788367450911>
- Zwęglińska-Gałęcka, D., Halamska, M. (2024). Rolnicy a klasa(y) średnia(e): konceptualizacja i operacjonalizacja problemu. *Studia Socjologiczne*, 3(254), 5–29. <https://doi.org/10.24425/sts.2024.151280>
- Żarnowski, J. (2007). Inteligencja polska 1944–1989. Struktury i role społeczne: problemy dyskusyjne. *Acta Oeconomica Pragensia*, 15(7), 472–480.

THE EMERGENCE OF A NEW SOCIAL STRUCTURE IN RURAL POLAND AFTER 1989

ABSTRACT

The aim of this article is to illustrate the process of change in the social structure of the Polish countryside and to characterize its current form. The analysis covers a thirty-year period spanning from 1992 to 2022. Against the backdrop of the transition from a pre-industrial social structure to a post-industrial one, the article highlights the de-agrarization of the Polish countryside, characterized by a decline in the proportion of farmers within the social structure and their replacement by non-agricultural socio-professional groups of the middle class and workers. As a result, the proportion of farmers fell from over 46% to just under 11%. De-agrarization is the result of three processes: de-peasantization, proletarianization and gentrification. The empirical basis of the article is provided by the author's own research (a project carried out between 2013 and 2017, funded by the National Science Centre, and its continuation), and changes in the social structure are analyzed through changes in the occupational structure, classified according to ISCO.

Keywords: social structure, de-agrarization, de-peasantization, proletarianization, gentrification